

Dinamičke osobine ličnosti nastavnika i uspešnost u nastavi*

DRAGANA PETROVIĆ-BJEKIĆ

Tehnički fakultet, Čačak

U ovom radu proučavane su osobine ličnosti nastavnika i njegova uspešnost u realizaciji nastavnog procesa. Istraživanjem je obuhvaćeno 140 nastavnika osnovnih i srednjih škola. Osobinama ličnosti pristupljeno je sa motivacionog stanovišta, te su utvrđivane motivacione (stepen opšte radne motivacije i posebne motivacije za nastavni rad sa učenicima), vrednosne i karakteristike vezane za samoaktualizaciju pripadnika ove profesionalne grupe. Radna efikasnost merena je samoprocenom i supervizorovom procenom nastavnikovog rada. Utvrđena je pozitivna korelacija između samoprocena i procena uspešnosti nastavnika. Mada nije utvrđen specifičan i drugačiji psihološki profil uspešnijih nastavnika, izdvojive su pojedine dinamičke osobine koje su kod njih izraženije. Nastavnici su, ipak, jedinstvena profesionalna grupa.

Ključne reči: nastavnik, uspešnost nastave, osobine ličnosti nastavnika.

Značaj nastavnika u formiranju razreda i razrednog okruženja proističe iz njegovog položaja u nastavnom procesu. S obzirom da stalno uspostavlja odnose sa drugim osobama (učenicima, drugim nastavnicima, školskim osobljem, roditeljima...), on angažuje različite instance svoje ličnosti. Nastavnik svoje osnovne radne zadatke ispunjava u interakciji sa učenicima u odnosu na koje treba da izvrši i vaspitni i obrazovni (ili vaspitno-obrazovni) uticaj. Ovako koncipirana i uslovljena

* Rad je prilagođeni deo magistarske teze "Osobine ličnosti nastavnika i uspešnost u nastavi" odbranjene 1993. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu pred komisijom: prof. dr Lidija Vučić, prof. dr Ksenija Radoš, prof. dr Aleksa Brković.

uloga usmerava pažnju na profesionalne zahteve postavljene pred pojedince čiji je izbor nastavnička profesija.

Lindgren, koji uloge definiše kao "delove ili sekvence složenog ponašanja koje razvijamo dok ne postanu uobičajene ili rutinske" (Lindgren, 1976, str. 462), naglašava veliki broj nastavnikovih uloga u vaspitno-obrazovnom procesu. Kako su nastavnikove uloge zasnovane na očekivanjima koja ima od sebe, kao i očekivanjima drugih od njega, neke od tih uloga su komplementarne, a druge kontradiktorne; razlikuju se prema vrsti škole i predmeta, ali zavise i od karakteristika svakog pojedinačnog nastavnika. Lindgren *nastavnikove uloge* klasifikuje na sledeći način:

1. *nastavne i administrativne uloge*: instruktor, model, rukovodilac razredom, službenik, član omladinske grupe, javni radnik;

2. *psihološki orijentisane uloge* kojima nastavnik postaje psihološki radnik u obrazovanju: umetnik u odnosu sa ljudima, socijalni psiholog, katalizator, mentalno-zdravstveni radnik;

3. *samoizražavajuće uloge nastavnika*, odnosno uloge kojima kroz svoj poziv ostvaruje i neke svoje potrebe: pomoćnik drugim ljudima, učenik, roditeljska figura, kontrolor drugih i osoba koja teži profesionalnoj sigurnosti.

Svaka od prikazanih uloga ima svoje specifičnosti koje međusobno mogu da budu konfrontirane. Ključni problem nastavnika je kako da integrišu svoje uloge, kako da prevaziđu konflikte uloga i da usklade ono što očekuju od sebe sa onim što drugi očekuju od njih. Nastavnik koji uspešno integriše raznovrsne uloge svoje profesije (a što zavisi od njegovih integrabilnih sposobnosti), omogućuje uspešnu realizaciju nastavnog procesa. Osnovno je, po Lindgrenu, da nastavnik stalno treba da uči i pokušava da razume psihološke faktore u svom životu da bi bio uspešniji.

Iz istraživanja ličnosti nastavnika izdvojiva su dva opšta pristupa:

1. posmatranje ponašanja nastavnika i merenje njegovih osobina,
2. utvrđivanje osobina ličnosti koje kao poželjne ili nepoželjne izdvajaju učenici.

Rajans (Ryans, D. G. 1970) proučavao je nastavnike dugi niz godina; izdvojio je tri bazična faktora ličnosti nastavnika:

- faktor X_0 je dimenzija topline, razumevanja, prijateljstva, nasuprot rezervisanosti, egocentričnosti, restriktivnosti;
- faktor Y_0 je dimenzija odgovornosti, poslovnosti, sistematičnosti, nasuprot izbegavanju odgovornosti, nemarnosti, neplanskom ponašanju;
- faktor Z_0 je dimenzija stimulativnosti (podsticajnog ponašanja od strane nastavnika), imaginativnosti, entuzijazma, nasuprot tuposti i rutini u ponašanju.

U našim uslovima najdoslednije se problemima nastavničke profesije, tj. nastavnikom bave Bosiljka Đorđević i Jovan Đorđević. U više radova (Đorđević, Đorđević, 1988, 1992, Đorđević, 1988) izlažu pregled tipologija ličnosti nastavnika ukazujući da sve te tipologije ne zadovoljavaju uslov da podela na tipove bude naučno zasnovana i tipovi obrazloženi, ali smatraju ih korisnim jer skreću pažnju na nastavnika kao glavnog činioca organizacije vaspitno-obrazovnog procesa.

Među istraživanjima karakteristika nastavnika izdvojiva je velika grupa istraživanja zasnovana na izveštajima i ispitivanju učenikove percepcije nastavnika (poželjnih i opaženih karakteristika).

Bernard (*Bernard*, 1972) navodi da učenici žele nastavnike koji bi im bili prijatelji, a koji su: demokrate, kooperativni, ljubazni, pažljivi, pravični, dosledni, otvorenog mišljenja, spremni da pomognu, druželjubivi; preferiraju nastavnike koji imaju: smisao za humor, različita interesovanja, znaju svoj predmet, fleksibilni su i zainteresovani za učenike.

U našim uslovima Miroslava Nagulic (1980) ispitivala je kakvog nastavnika žele učenici i izdvojila četiri kategorije osobina nastavnika procenjivanih kao poželjne i nepoželjne: spoljne karakteristike nastavnika, osobine kao predavača, opšteltjidske osobine, odnos prema učeniku.

U toku do sada izvršenih istraživanja koje dimenzije ponašanja nastavnika stvarno postoje u svakodnevnoj nastavnoj praksi, nužno je baviti se i pitanjem koje od navedenih dimenzija imaju dejstvo. Kako Šteme (*Stemme*, 1970) zapaža, naveći deo željenog ponašanja nastavnika ne predstavlja samo rezultat fantazije učenika, već učenik ponašanja koja smatra pozitivnim i opaža kao pozitivna: utisci koje takvo ponašanje ostavlja na učenike stvaraju povoljne uslove za učenje. Stoga posebnu grupu radova o nastavniku čine radovi o njegovoj efikasnosti.

S obzirom na funkcije i ciljeve nastavnog procesa da razvija učenike kao svestranu stvaralačku ličnost, prihvatamo Rajansovo određenje uspešnog nastavnika kao onog " koji podstiče razvoj bazičnih sposobnosti, razumevanja, radnih sposobnosti, poželjnih stavova, vrednosti i adekvatne personalne prilagodjenosti učenika" (*Ryans*, 1970, str. 370).

Hajl i dr. (*Heil*, u: *Moly*, 1970) pokušali su da povežu postignuće učenika sa interakcijom nastavnik - učenik klasifikujući nastavnike i učenike u različite tipove ličnosti; utvrdili su da je samokontrolišući nastavnik uspešniji sa svim tipovima učenika, dok je anksiozan najmanje uspešan sa učenicima koji očekuju nastavnikovo angažovanje i naporan rad sa njima. Handli (*Handley*, 1973) naglašava da je emocionalna stabilnost, s obzirom da u razredu postoje mnoge frustrirajuće i teške situacije, suštinska da nastavnik bude uspešan. Po Maklilanu (*McClellan*, u: *Westbury, Bellack*, 1974) bolji nastavnik je onaj koji je više integrisan i autentičan.

Na pitanje šta je krucijalno za uspešnost nastavnika i danas je teško odgovoriti jer je fenomen koji pokušavamo da merimo veoma složen.

U praksi, po Osubelu i Robinsonu (*Ausubel, Robinson, 1969*), dva su opšta metoda za dobijanje mera nastavnikove uspešnosti:

1. rangovanje od strane pretpostavljenih,
2. procene koje daju učenici.

Praćenje uspešnosti nastavnika je diskutabilno jer su polazni parametri, tj. kriterijumi uspešnosti nedefinisani i diskutabilni. S obzirom da kriterijumi uspešnosti nastavnika nisu utemeljeni, već samo postoji popis mogućih kriterijuma (Petrović, D. 1994), kao što nije utvrđena ni povezanost svojstava nastavnika sa stepenom uspeha u nastavi, to su i predikcija uspeha i izbor nastavnika predmet daljih rasprava.

Profesija nastavnika integriše kognitivne sposobnosti, poznavanje predmeta, pedagošku kompetentnost i osobine ličnosti (*Ausubel, Robinson, 1969*). Motivacija nastavnika za nastavni rad ima integrativnu ulogu jer navedene komponente čini delatnim, tj. aktivira ih.

Gauen (*Gowan, u: Lindgren, 1976, str. 483*) dobio je da od 20 nastavnica, ocenjenih kao najbolje među 3000 nastavnika, njih 11 smatra rad sa decom glavnim zadovoljstvom u nastavi, za osam je nagrada što posmatraju rast i promene dece, a za tri menjanje dečjih vrednosti.

Lindgren (*Lindgren, 1976*) navodi nalaze istraživanja po kome većina nastavnika voli svoj posao i ne bi ga menjali: 54% nastavnika i 84% nastavnica kada bi ponovo započinjali radni vek, izabrali bi opet nastavu.

Postavljajući pitanje nastavnikove motivisanosti za vaspitno-obrazovni rad Lj. Kocić (1989) nastavnikovu motivaciju ta rad razlaže na sledeće aspekte: spremnost da se više posveti radu, da uloži veći napor, da se više zauzme, da svome poslu prilazi s oduševljenjem i stvaralački, kao i ljubav prema deci, odanost pozivu i oduševljenje u radu. Istraživanje je pokazalo da nastavnici veoma nepovoljno ocenjuju društveni položaj profesije kojoj pripadaju i nisu zadovoljni statusom koji imaju, a što autor izdvaja kao jedan od razloga slabljenja motivacije nastavnika za rad. Stariji nastavnici su nešto zadovoljniji sopstvenim statusom nego mlađi; nastavnici sa visokom stručnom spremom manje su zadovoljni statusom nego nastavnici sa višom stručnom spremom; muškarci su manje zadovoljni statusom nego žene...

Lindgren navodi i nalaze Sternarda i Mejslinga (*Sternard, Masling, u: Lindgren, 1976, str. 483*) koji daju listu motivacionih faktora u nastavnom pozivu i zaključuju da su značajne nagrade više psihološke nego ekonomske prirode: bitan integrativni faktor nastavnikovog rada jeste to što rad u nastavi omogućava inovacije, eksperimentisanje, traženje boljih načina poučavanja, što su, inače, atraktivni momenti i u drugim profesijama.

Silvia i Hačison (*Sylvia, Hutchison, 1985*) proučavali su radnu motivaciju nastavnika. Zaključili su da je radna motivacija nastavnika zasnovana na slobodi traženja novih ideja, postignuću primerenom nivoima odgovornosti i intrinzičkim elementima rada. Istim instrumentom ispitivana je radna motivacija nastavnika srednjih škola koji predaju tehničke discipline (Petrović, 1991, 1992) i zaključeno

da se profesori tehnike i inženjeri u nastavi razlikuju po intenzitetu i strukturi radne motivacije (profesori su snažnije motivisani); takođe, uspešniji su oni nastavnici koji su više motivisani za nastavu.

Po Bleru (*Blair, 1975*), dve potrebe nastavnika se neprestano postavljaju i važne su u poslu kakav je nastava:

1. nastavnici žele da se dopadnu učenicima i da ih učenici poštuju,
2. nastavnicima je potrebno osećanje smisla profesionalnog postignuća.

Savremeni obrazovni sistemi naglašavaju da se nastavnik trajno stvara, napuštajući tradicionalno shvatanje da se rađa kao dobar ili kao loš.

Organizacija istraživanja

Problem istraživanja su dinamičke osobine nastavnikove ličnosti, nastavnikova uspešnost u nastavi i njihova povezanost. Dinamičke osobine predstavljene su motivacijom za rad i za nastavni rad, životnim stilovima i samoaktualizovanošću, a uspešnost nastavnika merena je samoprocenom i procenom od strane stručnog saradnika.

Osnovna i polazna pretpostavka čitavog rada je da je uspešnost nastavnika u nastavi određena većim brojem faktora, a u radu su izdvojene dinamičke osobine ličnosti nastavnika kakve su motivacija, samoaktualizovanost i vrednosna opredeljenja. Istovremeno, pretpostavljena je mogućnost utvrđivanja osobina nastavnika koje su za nastavni proces najdelotvornije. Na ovoj opštoj utemeljene su posebne *hipoteze*:

01 Što su nastavnici više motivisani za rad, za nastavni rad sa učenicima i više samoaktualizovani, to su ocene njihove uspešnosti (samoprocene i procene) više.

02 Nastavnici kojima se najviše dopada altruistički životni stil (najviše bi voleli da žive tim stilom) uspešniji su u nastavi (samoprocena i procena uspešnosti su više), nego nastavnici kojima se najviše dopada neki drugi stil. Nastavnici kojima se najmanje dopada životni stil orijentacije ka moći i ugledu (najmanje bi voleli da žive tim stilom) uspešniji su u nastavi (samoprocena i procena uspešnosti su više), nego nastavnici kojima se najmanje dopada neki drugi stil. Nastavnici koji uglavnom žive altruističkim životnim stilom su uspešniji u nastavi (samoprocena i procena uspešnosti su više), nego nastavnici koji žive nekim drugim životnim stilom.

Ispitivane su sledeće *varijable*:

I Psihološke varijable

01 **Radna motivacija nastavnika** je proces pobuđivanja akcije, potkrepljivanja aktivnosti i regulisanja složenih radnih aktivnosti. Silvia i Hačison (*Sylvia, Hutchison, 1985*) su ovu složenu psihološku kategoriju faktorski odredili i izdvojili sledeće faktore:

- I - *socijalni faktor* (zadovoljstvo/nezadovoljstvo socijalnim aspektima radne situacije i kolegijalnom podrškom),
- II - *odnos sa pretpostavljenima* (zadovoljstvo/nezadovoljstvo odnosom sa pretpostavljenima),
- III - *intrinzički faktor* (zadovoljstvo/nezadovoljstvo intrinzičkim aspektima rada),
- IV - *odgovornost posla* (zadovoljstvo/nezadovoljstvo odgovornošću koju nastavnička profesija postavlja),
- V - *mogućnosti za učenje i razvoj* (zadovoljstvo/nezadovoljstvo mogućnostima za dalje stručno usavršavanje, za učenje i razvoj),
- VI - *faktor sigurnosti posla i obimnosti obaveza* (zadovoljstvo/nezadovoljstvo sigurnošću posla).

02 **Motivacija za nastavni rad sa učenicima** određuje nastavnikove odnose sa učenicima, a kao motivacioni proces predstavlja proces pobuđivanja, potkrepljivanja i regulisanja aktivnosti i odnosa sa učenicima; izdvojena je i redefinisana za potrebe ovog rada; sagledava interpersonalnu komunikaciju nastavnika - učenika u ispunjavanju ciljeva i zadataka definisanih nastavnim programom.

03 **Stepen samoaktualizacije nastavnika** je stepen u kome je osoba funkcionalnija i stepen u kome živi bogatijim životom nego prosečna osoba. Samoostvarenu osobu, po Šostromu (*Shostrom, 1980*) karakteriše: orijentisanost ka sadašnjosti, oslonac u samoj sebi, afirmisanje vrednosti samoaktualizacije, egzistencijalno reagovanje, emocionalno reagovanje, spontanost, visoko samopoštovanje, visoko samoprihvatanje, pozitivno gledište o čovekovoju prirodi, sklonost da objedini u svom ponašanju različite, pa čak i suprotne vrednosti i aspekte življenja tj. da objedinjeno i integrisano reaguje, prihvatanje agresivnosti i visoki kapaciteti za uspostavljanje intimnog kontakta.

04 **Životni stilovi nastavnika** su složene dinamičke strukture koje imaju integrativnu ulogu pri formulisanju i funkcionisanju ličnosti. Životni stilovi su ponašanja kojima se aktualizuju određene vrednosti u životnim uslovima (realizovana vrednosno merljiva ponašanja) određene opisom životnih stilova. U uzorak varijabli uključeno je osam stilova:

- A. *estetski* (težnja ka lepoti i skladu),
- B. *hedonistički* (usmerenost na neposredno zadovoljstvo),
- V. *utilitarni* (interes za ličnu korist i za sticanje materijalnih dobara),
- G. *altruistički* (usmerenost ka pomaganju drugima),
- D. *orijentacija ka moći i ugledu* (težnja za sticanjem ugleda u društvu i moći nad drugim ljudima),
- Đ. *saznajni* (usmerenost ka saznavanju istine),
- E. *delatni* (smisao života se vidi u aktivnosti i stvaranju),
- Ž. *aktivističko-revolucionarni životni stil*.

II Mere radne efikasnosti

05 Samoprocena uspešnosti nastavnika u nastavnom radu predstavlja nastavnikovu procenu svog udela u razvijanju bazičnih sposobnosti učenika, razumevanju, sticanju znanja i slično, preko samoprocene spremnosti da se primenjuju izvesni metodi i postupci rada i direktnog izveštavanja o sopstvenoj uspešnosti.

06 Procena uspešnosti nastavnika u nastavnom radu predstavlja procenu koju daje stručni saradnik škole u kojoj nastavnik radi (školski psiholog ili pedagog) o nastavnikovom učešću u razvijanju bazičnih sposobnosti učenika, razumevanju, sticanju znanja i sl.

Primenjeni su sledeći merni instrumenti:

01 Skala radne motivacije nastavnika (SRM) namenjena je ispitivanju opšte radne motivacije nastavnika; preuzeta je iz drugih istraživanja radne motivacije nastavnika (*Sylvia, Hutchison, T. 1985; Petrović, 1992*).

02 Skala nastavnikove motivacije za rad sa učenicima (SNM) preuzeta je iz istraživanja radne motivacije nastavnika srednjih škola (*Petrović, 1992*).

03 Inventar orijentacije ličnosti (POI) je namenjen da meri pojedine karakteristike ličnosti nastavnika postavljene na dimenziji samoaktualizovanosti - meri vrednosti i ponašanja važna u razvoju samoaktualizovane osobe (*Shostrom, 1980*); obezbeđuje procenu razvijenosti potencijala pojedinca ka ostvarivanju samoaktualizovanosti. Posebno je diskriminativan za procenu viših stepena samoaktualizovanosti. Skala je primenjivana i na nastavničkoj populaciji (*Shostrom, 1980*): Dendis (*Dandes*) je ispitivao povezanost psihičkog zdravlja merenog sa POI i uspešnost nastavnika merenu sa Minesota inventarom stavova nastavnika; takođe je ispitivao i korelaciju POI sa F-skalom, skalom dogmatizma i L-S skalom (mera liberalizma dobijena iz Inventara uverenja o pedagoškim problemima) i uglavnom dobio, a zavisno od merene karakteristike, pozitivnu korelaciju rezultata sa POI i L-S skale, a negativnu sa F-skalom i skalom dogmatizma.

04 **Skala životnog stila (SŽS)** meri osam životnih stilova: estetski (A), hedonistički (B), utilitarni (V), altruistički (G), orijentaciju ka moći i ugledu (D), saznanji (Đ), delatni (E) i aktivističko-revolucionarni (Ž). Za potrebe ovog istraživanja preuzete su formulacije koje su, a na osnovu originalne skale vrednosnih orijentacija Rota i Havelke, korišćene u istraživanju A. Brkovića (1985, 1991). Na kraju skale ispitanici procenjuju: a) koji stil najviše odgovara njihovom sadašnjem načinu života, b) koji najviše vole, c) koji najmanje vole.

05 **Skala samoprocene uspešnosti nastavnika u nastavi (SPEN)** namenjena je ispitivanju samoprocene uspešnosti nastavnika u nastavnom radu i preuzeta iz drugih istraživanja (Petrović, 1992). Skalu ilustruje sledeći iskaz: *Ako moji učenici ne postižu rezultate, menjam pristup predmetu.*

06 **Skala procene nastavnikovog rada** od strane školskog stručnog saradnika (PN) je paralelna sa skalom samoprocene nastavnikovog rada i obuhvata istovetne indikatore nastavnikove uspešnosti. Sastoji se od deset indikatora na osnovu kojih stručni saradnici (psiholozi i pedagozi) procenjuju svakog pojedinačnog nastavnika.

Podaci su obrađeni korišćenjem programa MICROSTAT kojim je obezbeđena deskriptivna statistička analiza (M, SD, f), korelaciona statistička analiza (ra) i analiza varijanse (ANOVA - jednosmerna analiza varijanse).

Uzorak sačinjava 140 nastavnika osnovnih i srednjih škola u Čačku, Užicu i Gornjem Milanovcu, a u kojima radi jedan stručni saradnik (škole u kojima radi diplomirani školski psiholog-pedagog) ili dva stručna saradnika (diplomirani pedagog) sa najmanje dve godine radnog iskustva u određenoj školi. Ispitivanje je obavljeno u toku školske 1991/92. godine.

Rezultati i diskusija

Istraživanjem su utvrđene i neke psihološke karakteristike nastavnika (prikazane merama deskriptivne statistike u tabeli 1) kakve su radna motivacija, motivacija za nastavni rad sa učenicima i stepen samoaktualizovanosti predstavljen nizom posebnih aspekata samoaktualizovanosti.

Hipoteza 1 delimično je potvrđena: utvrđeno je da postoji povezanost jačine motivacije za rad i jačine pojedinih motivacionih faktora (sem faktora II - zadovoljstvo odnosima sa pretpostavljenima), kao i motivacije za nastavni rad sa učenicima, sa samoprocenom nastavnikove uspešnosti u nastavnom radu, ali ne i sa procenom uspešnosti (tabela 2).

Tabela 1: Prosečni rezultati ispitanika na skalama motivacije i samo-aktualizovanosti

	POSTIGNUĆE NA SKALAMA			
	min	max	M	σ
SRM	37	185	135.46	16.55
socijalna motivacija	6	30	22.94	3.32
odnos sa pretpostavljenima	4	20	14.80	3.09
intrinzička motivacija	4	20	13.66	2.76
odgovornost posla	4	20	16.11	2.40
učenje i razvoj	5	25	18.15	3.29
sigurnost posla	3	15	11.96	1.71
Nastavna motivacija	10	50	40.18	5.00
POI				
vremenska inkompetencija	0	23	7.66	2.63
vremenska kompetencija	0	23	14.95	2.57
oslanjanje na druge	0	127	50.65	8.62
oslanjanje na sebe	0	127	74.05	8.09
vrednovanje samoaktual.	0	26	17.41	2.51
egzistencijalno reagovanje	0	32	16.75	4.11
emocionalno reagovanje	0	23	13.59	2.48
spontanost	0	18	10.08	2.51
samopoštovanje	0	16	10.51	2.27
samoprihvatanje	0	26	15.31	2.86
stav o čoveku	0	16	10.51	1.94
sinergija	0	9	6.41	1.36
prihvatanje agresivnosti	0	25	12.92	2.75
kapaciteti za kontakt	0	28	16.34	3.32

N = 140 min = najmanji mogući skor
 max = najveći mogući skor

Tabela 2: Uspešnost u nastavi i motivacija za rad (tabela linearne korelacije)

Radna motivacija	Uspešnost	
	SPEN	PN
opšta radna motivacija	0.35**	0.02
socijalna motivacija	0.19*	0.02
odnos sa pretpostavljenim	0.09	-0.07
intrinzička motivacija	0.24**	0.07
odgovornost posla	0.20*	-0.01
učenje i razvoj u poslu	0.41**	0.10
sigurnost posla	0.34**	0.04
Motivacija za nastavu	0.60**	0.17

N = 140 ** p < 0,01
 * p < 0,05

Povezanost samoprocena i motivacionih varijabli je takva da što je nastavnik snažnije motivisan za rad uopšte (SRM), kao i socijalnim faktorom radne motivisanosti (I), intrinzičkom motivacijom (III), odgovornošću posla (IV), mogućnostima za učenje i razvoj (V), motivacionim faktorom sigurnosti posla (VI) i motivacijom za nastavni rad sa učenicima (SNM), to je viša samoprocenjena uspešnost u nastavnom radu.

Utvrđeno je da postoji povezanost pojedinih aspekata samoaktualizovanosti (POI) i samoprocene uspešnosti (SPEN), a ne postoji povezanost samoaktualizovanosti i procene uspešnosti (tabela 3). Što je izraženije nastavnikovo vrednovanje samoaktualizacije (SAV) i viši stepen samopoštovanja (Sr), tj. samoaktualizovaniji je, to on sebe procenjuje uspešnijim u nastavnom radu (viša je samoprocena).

Tabela 3: Uspešnost u nastavi i samoaktualizovanost (tabela linearne korelacije)

POI	Uspešnost	
	SPEN	PN
vremenska inkompetencija	0.02	-0.01
vremenska kompetencija	-0.03	0.03
oslanjanje na druge	0.02	0.04
oslanjanje na sebe	0.05	0.01
vrednovanje samoaktualizacije	0.18*	0.00
egzistencijalno reagovanje	-0.12	0.05
emocionalno reagovanje	0.07	-0.02
spontanost	-0.02	-0.02
samopoštovanje	0.38**	0.00
samoprihvatanje	-0.09	0.06
stav o čovekovoj prirodi	0.05	0.05
sinergija	-0.04	0.13
prihvatanje agresivnosti	-0.08	-0.07
kapaciteti za kontakt	-0.03	-0.12

N = 140

** p < 0,01

* p < 0,05

Dakle, što su nastavnici više motivisani za rad, za nastavni rad sa učenicima i više samoaktualizovani (mereno pojedinim aspektima), to sebe procenjuju uspešnijim u nastavnom radu, ali nisu i uspešnji prema procenama koje daju stručni saradnici.

S obzirom da je smisao ovog istraživanja proučavanje osobina ličnosti nastavnika i povezanost sa njihovom uspešnošću u nastavi, to navedeni rezultati pokazuju da su osobine ličnosti nastavnika (prikazane motivacijom i samoaktualizacijom) povezane samo sa samoprocenjenom uspešnošću u nastavnom radu, ne i sa procenjenom uspešnošću. Pošto je samoprocena uspešnosti u nastavi mera radne

efikasnosti koju daje sam ispitanik, ista osoba koja je izveštavala i o sopstvenoj motivaciji za rad i nastavni rad sa učenicima, kao i o samoaktualizovanosti, to je samoprocena podložna svim ograničenjima introspekcije. Istovremeno, ova povezanost u skladu je sa osnovnim definicijama ličnosti koje naglašavaju doslednost i jedinstvenost svake osobe. Značajno je da sebe procenjuju uspešnijim u nastavnom radu nastavnici koji su snažnije motivisani za rad i nastavni rad sa učenicima, što je u skladu sa rezultatima o odnosu samoprocene uspešnosti i motivacionih varijabli dobijenim u ispitivanju radne motivacije i samoprocene uspešnosti srednjoškolskih nastavnika (Petrović, 1992).

Motivacija kao najšira kategorija i pojedine motivacione varijable izdvojene iz opšte motivacije (radna motivacija, motivacija za nastavni rad sa učenicima, različiti aspekti zadovoljstva kojim se motivacija operacionalizuje i meri i sl.) čine delatnim sposobnosti i crte ličnosti i obezbeđuju funkcionisanje ličnosti. Stoga i različiti aspekti motivacije za rad u nastavi postavljaju funkcionalne okvire sveukupnom radu i preduslov su i nastavne uspešnosti.

Muli (*Mouly*, 1970) analizom mentalnog zdravlja nastavnika je naglasio da će nastavnik koji dobro radi svoj posao biti zadovoljan što vidi rast dece, osećaće njihovo poštovanje i osećanja i dobijati od roditelja i zajednice priznanja; istovremeno, biće zadovoljan i imaće koristi od stalnog uključivanja različitih oblika nastavnog rada u svoje aktivnosti, kao i stalnih promena sopstvenog interesovanja za decu i njihov rast. Ovo je samo još jedan od pristupa koji implicira cirkularnost motivacionih varijabli (i zadovoljstva poslom) sa uspešnošću u nastavnom radu.

S obzirom na povratni uticaj motivacije na uspešnost i uspešnosti na motivaciju, jer ostvareni nivo uspešnosti u nastavi deluje potkrepljujuće na nastavnikovu radnu motivisanost, a radna motivacija je preduslov za određene nivoe uspešnosti, ispitivanje bilo kog od ova dva fenomena nije obezbeđeno od njihovog preklapanja već u samom postupku ispitivanja.

Muli već navedenom analizom velikog broja studija o nastavniku i nastavnom procesu ukazuje da većina studija određuje da je uspešan onaj nastavnik koji uspešno radi sa decom, tj. "uspešnost u njihovom radu sa decom i lično i grupno je osnovna i krucijalna determinanta nastavnikovog uspeha, pre nego znanje predmeta ili sposobnost da sledi plan lekcije" (*Mouly*, 1970, str. 15). Socijalni karakter nastavnikovog rada ovim se visoko potvrđuje jer socijalne motivacione kategorije imaju veliki značaj za uspešnost u nastavnom procesu koji je po svojoj suštini interaktivan.

Bez obzira što samoprocena i procena međusobno koreliraju (Petrović, 1994), a samoprocena sa nekim osobinama ličnosti, nije utvrđena korelacija ispitivanih osobina ličnosti i procene kao mere radne efikasnosti nastavnika. Pošto smo pretpostavili objektivnost procena kao mera radne efikasnosti, a nismo utvrdili razlike u osobinama ličnosti nastavnika čije je mesto na dimenziji uspešnosti - neuspešnosti različito, to se suočavamo sa problemom nemogućnosti razlikovanja osobina ličnosti nastavnika različite uspešnosti.

Rajans je, stoga, identifikovao sledeće razloge zbog kojih je nemoguće opisati uspešne i neuspešne nastavnike (Ryans, 1970, str. 372):

- vrednosti naglašene u deskripcijama željenih nastavnih ciljeva široko variraju,
- uloge nastavnika u različitim obrazovnim nivoima, u različitim predmetima i sa različitim učenicima se razlikuju.

Vulfolk i Hoj (Wolfolk, Hoy, 1990) ukazuju da identifikovanje nastavnika niske i visoke efikasnosti nije lak zadatak.

Handli (Handley, 1973, str. 100) navodi istraživanja Baša (Bush) koji je, izdvojivši tri tipa učenika i tri odgovarajuća tipa nastavnika, zaključio da nijedan nastavnik nije uspešan sa svima učenicima u razredu.

Klemens (Clements, u: Bernard, 1972, str. 7), rezimirajući brojne studije, izveštava da u većini škola nastavne metode, vrste nastavnika i razredi ne stvaraju приметnu razliku na testu postignuća. Dakle, testovsko postignuće kao kriterijum uspešnosti nastavnika nije validno.

Sajmonds je u kliničkoj studiji uspešnih i neuspešnih nastavnika utvrdio sledeće (Symonds, u: Lindgren, 1976, str. 479): mada je uobičajeno mišljenje da samo normalne, dobro adaptirane osobe treba da budu nastavnici, neke od uspešnih nastavnika možemo definisati kao neurotične. Sajmonds je izdvojio sledeće kategorije neurotičnih a uspešnih nastavnika koji, bez obzira na neurotičnost, u nekim situacijama jesu veoma konstruktivni:

- opsesivno-kompulsivne osobe kao nastavnici naglašavaju red, preciznost, te uče decu redu u životu,
- osobe iznadprosečno razvijene svesti kao nastavnici uče učenike da razlikuju ispravno od pogrešnog,
- osobe koje imaju potrebu da stalno dominiraju kao nastavnici stalno brinu o deci,
- mazohističke osobe kao nastavnici rade veoma naporno.

Na osnovu ovoga Sajmonds, kao i drugi autori, zaključuju da nije nužno povezana uspešnost u nastavi i neke određene crte ličnosti.

Drugu grupu istraživanja čine ona koja daju opis i pregled osobina ličnosti uspešnih i neuspešnih nastavnika. Handli (Handley, 1973) navodi Lemkea (Lamke) i Berkinšoa (Birkinshaw). Lemke je, koristeći Katelov 16 PF u ispitivanju 10 nastavnika rangovanih kao "dobri" i 8 nastavnika rangovanih kao "loši" dobio da su dobri, uspešni nastavnici razgovorljiviji, raspoloženi, vedri i spokojni, zadovoljni, otvoreni i brži nego prosek - visoki na crti F (surgencija-desurgencija); loši, neuspešni nastavnici su niži od proseka na ovoj crti; dobri, uspešni nastavnici su iznad proseka na crti H (parmija-trekcija) - viša je gregarnost, avanturizam, imaju jaka umetnička i sentimentalna interesovanja i više su zainteresovani za suprotni pol; crta H je jače određena nasleđem, a F prethodnim iskustvom iz okruženja. Berkinšo je, primenivši na nastavnicima (ženama) Ajzenkove koncepte

ekstraverzije - introverzije, zaključio da su uspešnije u nastavi ekstravertne osobe jer vole sa drugima da dele interesovanja i za druge su zainteresovane, a to je neophodno za proučavanje i nastavu. S obzirom da u razredu postoje mnoge frustrirajuće i teške situacije, po Berkinšou su u nastavi najuspešnije emocionalno stabilnije osobe.

Hipoteza 2 je delimično potvrđena: utvrđena je pozitivna korelacija stepena vrednovanja nekih životnih stilova i nastavnikove samoprocene uspešnosti u nastavnom radu, ali ne i korelacija stepena vrednovanja pojedinih životnih stilova i procena. Što nastavnici više preferiraju altruistički životni stil, to i sebe procenjuju uspešnijim u nastavnom radu, kao što sebe uspešnijim u nastavnom radu procenjuju i nastavnici koji više preferiraju sledeće životne stilove: utilitarni, aktivističko-revolucionarni, saznajni, delatni i životni stil orijentacije ka moći i ugledu. Nije utvrđena statistički značajna povezanost estetskog i hedonističkog životnog stila sa samoprocenom uspešnosti.

Tabela 4: Uspešnost u nastavi i vrednovanje životnih stilova (tabela linearne korelacije)

Životni stilovi	Uspešnost	
	SPEN	PN
estetski	0.10	-0.01
hedonistički	0.12	-0.13
utilitarni	0.23**	0.04
altruistički	0.27**	0.15
ka moći i ugledu	0.19*	-0.12
saznajni	0.20*	-0.12
delatni	0.19*	-0.06
akt-revolucionarni	0.23**	-0.08

N = 140 ** p < 0,01
 * p < 0,05

Istovremeno, testirane su i razlike u samoproceni i razlike u proceni za nastavnike koji označavaju različite životne stilove kao poželjne, odbačene (nepoželjne) i aktuelne.

Tabela 5: Uspešnost u nastavi i poželjan životni stil

M	Životni stil								F
	A	B	V	G	D	Đ	E	Ž	
SPEN	38.12	39.92	37.10	39.62	0.00	36.61	37.85	40.17	1.30
PN	33.60	35.40	34.10	33.85	0.00	34.85	35.85	36.50	0.39
N	60	12	10	13	0	13	26	6	

Životni stilovi: A - estetski, B - hedonistički, V - utilitarni, G - altruistički,
D - orijentacija ka moći i ugledu, Đ - sazajni, E - delatni, Ž - aktivističko-revolucionarni.

Dakle, nisu utvrđene razlike u merama radne efikasnosti između nastavnika koji poželjnim smatraju različite životne stilove (tabela 5).

Tabela 6: Uspešnost u nastavi i odbačeni životni stil

M	Životni stil								F
	A	B	V	G	D	Đ	E	Ž	
SPEN	0.00	38.55	37.89	37.00	37.92	39.75	37.50	38.89	0.34
PN	0.00	34.32	31.56	30.50	35.82	33.50	29.00	32.55	1.28
N	0	20	9	2	75	4	2	28	

Životni stilovi: A - estetski, B - hedonistički, V - utilitarni, G - altruistički,
D - orijentacija ka moći i ugledu, Đ - sazajni, E - delatni, Ž - aktivističko-revolucionarni.

Nisu utvrđene razlike u merama radne efikasnosti između nastavnika koji odbacuju različite životne stilove (tabela 6).

Tabela 7: Uspešnost u nastavi i aktuelni životni stil

M	Životni stil								F
	A	B	V	G	D	Đ	E	Ž	
SPEN	38.78	38.22	37.03	39.87	0.00	37.86	38.52	38.33	0.95
PN	31.33	35.77	34.77	34.69	0.00	32.79	34.04	37.17	0.90
N	18	40	33	16	0	7	23	3	

Životni stilovi: A - estetski, B - hedonistički, V - utilitarni, G - altruistički,
D - orijentacija ka moći i ugledu, Đ - sazajni, E - delatni, Ž - aktivističko-revolucionarni.

Takođe, nisu utvrđene razlike u merama radne efikasnosti između nastavnika koji aktuelno žive različitim životnim stilovima (tabela 7).

Dakle, nisu utvrđene razlike u samoproceni i razlike u proceni uspešnosti u nastavi između nastavnika koji različite životne stilove označavaju poželjnim, odbačenim i aktuelnim.

Istovremeno, snažnija preferencija pojedinih životnih stilova označava i višu samoprocenjenju uspešnost u nastavnom radu, dok ne postoji povezanost jačine preferencije nijednog životnog stila sa procenom uspešnosti u nastavnom radu. Ovi podaci su u skladu sa već navedenim istraživanjima koja ukazuju da ne postoji mogućnost određivanja psihološkog profila uspešnog nastavnika.

Izvedeno istraživanje posmatra nastavni proces statički, a ne procesualno: ispitivanju ličnosti nastavnika pristupilo se apstrahujući interakciju nastavnika i učenika u nastavi kao jedan od direktnih i formativnih aspekata nastavnikovog delovanja. S druge strane, interakcija nastavnik - učenik je bila jedna od impliciranih smernica ovog istraživanja jer su ispitivane one nastavnikove karakteristike koje su motivacionog karaktera, te pokreću i održavaju aktivnosti nužne za interaktivne i sve ostale procese u nastavi. Instrumenti primenjeni za merenje radne efikasnosti sagledavaju uspešnost nastavnika iz ugla samog nastavnika i iz ugla supervizora (stručnog saradnika u školi).

Prihvatajući da nema nastavnika koji može da bude uspešan sa svakom kategorijom učenika, dobijene rezultate ipak smatramo dovoljno opštim i mogućom osnovom za povećavanje nastavnikove uspešnosti upoznavanjem, a zatim i delovanjem na njegovu ličnost.

Zaključak

Izvedeno istraživanje usmereno je ka utvrđivanju onih dinamičkih osobina nastavnika koje bi omogućile njegovu što veću uspešnost u nastavi.

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti:

1. Što su nastavnici više motivisani za rad, za nastavni rad sa učenicima i više samoaktualizovani (mereno stepenom vrednovanja samoaktualizacije i samo-poštovanjem), to sebe procenjuju uspešnijim u nastavnom radu, ali nisu uspešniji (prema mišljenju stručnih saradnika kao objektivnijih procenjivača). Mada je povezanost procena i samoprocena utvrđena, ova, inače niska korelacija, postoji na nivou opštih ocena nastavnika, ne i na nivou pojedinih aspekata, koji su različiti i u osnovi impliciraju različite dinamičke determinante.

2. Uspešnost nastavnika u nastavnom radu nije povezana sa vrednostima (operacionalizovanim životnim stilovima) koje nastavnici preferiraju i usvajaju, dok je samoprocenjena uspešnost nastavnika uglavnom povezana sa vrednostima koje preferiraju: što je u nastavnikovom vrednosnom sistemu izraženiji altruistički životni stil, to je on uspešniji u nastavi, ali se njegova (samoprocenjena) uspešnost povećava i ukoliko su zastupljeniji utilitarni, zatim sazajni, pa delatni i životni stil orijentacije ka moći i ugledu.

* * *

Dakle, prema ispitivanim psihičkim svojstvima (motivacija za rad i za nastavu, preferencija životnih stilova i samoaktualizovanost), nastavnici predstavljaju, uglavnom, jedinstvenu populaciju - utvrđene su samo neke psihološke razlike između nastavnika različite uspešnosti merene samoprocenom.

Pošto su usvojenim metodološkim pristupom kao najobjektivniji pokazatelj uspešnosti nastavnika u nastavi određene procene od strane stručnih saradnika, dok je samoprocena jedna od mogućih smernica nastavniku za dalji rad, u ovom istraživanju nisu izdvojene posebne kategorije osobina ličnosti nastavnika koje bi bile povezane sa uspešnošću u nastavi. Stoga zaključujemo da je za predviđanje uspeha u nastavi potrebno utvrditi posebnosti svakog nastavnika i stepen integrisanosti njegovih svojstava, a ne tragati za psihološkim profilom univerzalno uspešnog nastavnika.

Reference

- Ausubel, D. P., Robinson, F. G. (1969): *School learning - An Introduction to Educational Psychology*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., U.S.A.
- Bernard, H. W. (1972): *Psychology of learning and teaching*, McGraw-Hill Book Company, U.S.A.
- Blair, G. M., Jones, R. S., Simpson, R. H. (1975): *Educational psychology*, MacMillan Publishing Co., Inc., New York, Collier MacMillan Publishers, London.
- Brković, A. (1985): Promene ličnosti učenika pod uticajem nastave, *doktorska disertacija*, Filozofski fakultet, Beograd.
- Brković, A. (1991): *Promene ličnosti učenika pod uticajem nastave*, Tehnički fakultet, Čačak.
- Đorđević, B., Đorđević, J. (1988): *Učenici o svojstvima nastavnika*, Institut za pedagoška istraživanja, Prosveta, Beograd.
- Đorđević, B., Đorđević, J. (1992): *Svojstva univerzitetskih nastavnika*, Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, Beograd.
- Đorđević, J. (1988): Tipovi ličnosti nastavnika, *Pedagoška stvarnost*, 20-28.
- Handley, G. D. (1973): *Personality, learning and teaching*, Routledge & Kegan Paul, London and Boston.
- Kocić, Lj. (1989): Kako nastavnici ocenjuju društveni status svoje profesije i koliko su njime zadovoljni, *Nastava i vaspitanje*, 346-357.

- Lindgren, H. C. (1976): *Educational psychology in the classroom*, John Wiley & Sons, Inc., New York.
- Mouly, G. J. (1970): *Psychology for effective teaching*, Holt, Rinehart and Wilson, London.
- Nagulić, M. (1980): Kakvog nastavnika žele učenici, *Psihologija*, 1-2.
- Petrović, D. (1992): Radna motivacija i samoprocena uspešnosti nastavnika srednjih škola, *Psihologija*, 1-2, 145-160.
- Petrović, D. (1993): Osobine ličnosti nastavnika i uspešnost u nastavi, *magistarska teza*, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Petrović, D. (1994): Uspešnost nastavnika u nastavi, *Nastava i vaspitanje* br. 1-2, 13-30.
- Ryans, D. G. (1970): *Characteristics of teachers*, American Council on Education, Washington D.C.
- Shostrom, E. L. (1983): *Personal orientation inventory*, Edits, San Diego.
- Stemme, F. (1970): *Padagogische psychologie - sozialpsychologische und therapeutische aspekte*, Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn / OBB.
- Sylvia, R. D., Hutchison, T. (1985): What Makes Ms. Johnson Teach? A Study of Teacher Motivation, *Human Relations*, Vol. 38, No. 9. 841-856.
- Westbury, I., Bellack, A. A., editors, (1974): *Research into classroom processes - Recent Developments and Next Step*, Teachers College Press, Columbia University, New York.
- Wolfolk, A. E., Hoy, W. K. (1990): Prospective Teachers' Sense of Efficacy and Beliefs About Control, *Journal of Educational Psychology*, Vol. 82, No. 1, 81-91.

Teachers' dynamic personality characteristics and teaching effectiveness

DRAGANA PETROVIĆ-BJEKIĆ

Teacher's personality characteristics and his/her effectiveness in teaching process realisation have been studied. A hundred and forty primary and secondary school teachers were included into the investigation. Personality characteristics are considered as dynamical aspects. Teacher's motivation (work motivation in general and teaching motivation for work with students in particular), self-actualization and value orientations have been determined. Work effectiveness was measured by self-assessment and supervisor's assessment of the teacher's work. Positive correlation between self-assessment and teacher's effectiveness assessment was found. No special

profile of effective teacher's personality characteristics has been found. However, the teachers are a uniform occupational group.

Key words: teacher, teacher's effectiveness, teacher's personality characteristics.